

Els textos, les representacions i la realitat. La forma urbana de Torroella de Montgrí i el pou del glaç de la vila

Carlos Bitrián Varea i Maria Campos Piera

No volem deixar passar l'oportunitat que tan amablement ens ofereix l'entranyable *Llibre de la Festa Major* per presentar públicament l'estudi de la forma urbana de Torroella de Montgrí que hem pogut realitzar gràcies a la concessió per part del Museu de la Mediterrània de la beca Joan Torró i Cabratosa de Ciències Socials. Ha estat per nosaltres d'allò més enriquidor poder treballar en una de les joies del patrimoni urbà català, el que representa (encara de forma molt desconeguda) la vila de Torroella.

El nostre projecte se sotmeté al veredicte del jurat de les beques defensant que un apropament profund a la forma urbana d'un lloc només pot resultar de la reunió de diverses disciplines (l'arquitectura, la història, la geografia, la filologia) i, sobretot, de l'encreuament del màxim possible de testimonis diferents: la realitat material i espacial que perceben els nostres sentits, la memòria popular que es reconstrueix mitjançant la conversa, els documents antics que s'han de sotmetre a una anàlisi textual i aquelles representacions que només es poden tractar de comprendre gràficament. Un cop realitzat el treball, quan s'ha concretat l'enorme complexitat de tot plegat, i tot i que les nostres possibilitats han estat modestes i el nostre treball és només un apropament en la direcció del mètode que proposem, creiem poder reafirmar el plantejament del qual partíem.

La forma urbana no s'esgota en allò tangible, sinó que ho transcendeix per prendre sentit (o sentits) en un laberint de significats, narracions complexes (contínues i fragmentàries) i cadenes de vivències o memòries. La forma urbana és extraordinàriament delicada, perquè d'ella depèn no només el funcionament ordinari d'una ciutat en allò que té l'urbanisme de pràctic, sinó també la comprensió simbòlica de l'espai que fem els ciutadans i, per tant, la qualitat i profunditat de l'escenari de les nostres vides quotidianes. Aquestes consideracions ens semblen d'especial importància per una vila de les característiques de Torroella de Montgrí, una vila nascuda d'un plantejament urbà de gran claredat i potència davant el qual els creixements posteriors han tingut seriosos problemes de coherència i cohesió. L'anàlisi de la Torroella actual ens mostra que, en una vila d'un urbanisme original extraordinari, les decisions que es prenen d'esquenes al seu caràcter específic, i a la seva memòria, queden marcades des del moment mateix del seu naixement per mancances que són difícilment reparables.

Creiem sincerament que el coneixement profund de la forma urbana que deriva de la convergència de disciplines i testimonis molt diferents pot ajudar a plantejar les intervencions sobre la ciutat del present d'una manera que conservi o millori la qualitat del seu espai. No volem dir amb tot això que la voluntat del present s'hagi de veure suplantada per la inèrcia de la història. No es tracta només d'una crida a la conservació del patrimoni (que també), sinó de la creença que de la qualitat de l'espai que habitem en depèn una bona part del nostre benestar, i que aquesta qualitat mai no deriva únicament de raons pràctiques o funcionals, sinó també de factors diferents com la capacitat de poder continuar reconeixent com a propi i com a adequat l'escenari de la vida personal, familiar i comunitària, o de poder explicar simbòlicament aquest espai d'una manera estable i perdurable.

L'espai no és només el de la realitat present, sinó també el de les circumstàncies que l'han portat fins aquí. Sovint ens presenta incògnites, qüestions, preguntes, que la vida quotidiana arracona per motiu d'urgències diàries. Barrejant paraules i representacions, en canvi, l'espai es fa profund i profund, de vegades tan profund que fa por, i ens desvetlla continuïtats com la de l'església o la del palau o la de la Cellera, però també fragments trencats com el que portem a aquest *Llibre de la Festa Major*, el del pou del glaç de la vila. D'entre les conclusions i troballes del nostre estudi (que ha quedat dipositat al Centre de Documentació¹ i del qual se n'ha publicat el capítol tercer a la col·lecció *Recerca i Territori*²), aquest petit exemple ens sembla prou expressiu de com l'estudi combinat de textos, fonts gràfiques i treball de camp poden convergir en el desxiframent de realitats passades i presents. Ens han interessat especialment aquells llocs de la vila que són o han estat en determinat moment imprescindibles pel seu funcionament i

que, per això mateix, són referències fonamentals per a tothom i es converteixen en punt de trobada literal i metafòrica.

El passeig de l'Església, amb els dos elements més importants de la Celler, l'església i el palau del Mirador; a la dreta quedava l'edifici conegut com el *quartel*. (Fons fotogràfic. Centre de Documentació del Montgrí, les illes Medes i el Baix Ter)

Un pou de glaç és aquell dipòsit construït per procurar l'emmagatzematge i la conservació de neu o glaç, de manera que sigui possible el seu ús en èpoques de l'any en què no es troben naturalment. Aquest ús pot tenir raons alimentàries (el fred manté els aliments i fa agradable i consumible l'aigua a l'estiu) o mèdiques (el gel s'usa com antiinflamatori i analgèsic). Fins a l'aparició de l'electricitat, que permet controlar les temperatures i, conseqüentment, convertir en gel l'aigua líquida, era molt important poder gaudir del producte tot l'any i fonamentalment en temps de calor. Però, com s'aconseguia conservar el gel de l'hivern fins a la tardor següent? Doncs amb grans construccions de gruixuts murs de pedra que comptaven, generalment, amb una part subterrània per permetre l'aïllament i una volta de tancament que és el que es manifestava a l'imaginari urbà amb força, a causa de la seva forma peculiar. El pou del glaç no és només una construcció, sinó també el vestigi material d'una manera de viure amb un ús diferent de l'espai i del temps, amb uns oficis i uns ritus també diferents.

L'existència del pou del glaç queda acreditada per alguns documents antics, d'entre els quals el més important és potser un que es conserva a l'Arxiu Municipal i que informa de la sol·licitud d'establiment d'un pou de glaç que el 1686 féu la Universitat de Torroella de Montgrí, és a dir, l'ajuntament del moment, a la Batllia General de Catalunya. La Universitat justificà la necessitat del pou de la següent manera: "[...] com per lo discurs del temps se hage experimentat en la vila y terme de Torroella de Montgrí que lo climen en

aquella y calors en lo estiu se sien molt augmentats y crescuts y per dita causa haveri de despres ensa moltas mes malalties en ella del que solia haveri antes y se haze semblantment tambe experimentat molt remey en ellas ab lo usar de la neu y glas ab refrescar lo beurer; Pertant y altrament lo sindich de la dita Universitat Sup^{ca} a V.S. sie de son servey donar llicencia y concedir establiment a la dita universitat y consols de aquella que vuy son y per temps seran de poder fer y fabricar en son terme per emportar y teniri neu y glas á los de la dita Universitat y de poder pendrer lo glas y aigüas necessarias per est effecte del riu de Ter que discorran desde la resclosa del moli del Egregi Comte de Salterra y Sequias de aquell fins al mar adjacent al terme de dita vila y altres qualsevols aigüas de dit terme y de poder fer y fabricar haont convinga las basas necessarias per a feri y pendrer lo glas per a omplir lo dit pou oferint pagar lo dany si acas sen causa que just sie y que lo dit establiment li sie concedit privative de forma que no sie licit del dia p^{nt} en avant a persona alguna fabricar ni construir de nou pou algu de glas en lo terme de dita vila oferint per dit efecte un cens y entrada de una modica quantitat [...]"³. Tres anys més tard es concedí llicència per a la construcció del desguàs⁴.

On era situat aquest pou del glaç? Pel valor estratègic del nou *equipament* és coherent pensar que el pou hauria d'haver estat situat dins del perímetre emmurallat de la vila, de manera que quedés sota el control absolut de l'autoritat municipal i protegit i accessible en cas de setge. El plànol de Joblot⁵, aixecat per l'exèrcit francès el 1709, és conegut des de fa molt temps, però sempre permet noves mirades. Si en aquest cas la mirada la fem després d'haver llegit el document de 1686, trobarem que a la zona de la Cellera Joblot dibuixa un cercle de considerables dimensions, amb un diàmetre aproximat al de la planta de la Torre de les Bruixes. Ens despista, precisament, que hagi estat perfilat amb vermell com tota la muralla, i que s'associï així al perímetre defensiu, tot i que es tracta d'una estructura separada del mur i que queda dins de la vila (concretament de la Cellera). Com podríem assegurar-nos que, efectivament, el cercle correspon al pou del glaç? Ja que la documentació gràfica per si sola no ens permet descobrir amb tota seguretat la situació del pou, podem recórrer a una descripció escrita de la vila, que té forma de cadastre i que data de 1716. A aquest llibre trobem una finca, la número 36, descrita com a "casa sita en lo C^r Major propria de la Vila [...] ocupada per Cavallerises del Rey" i que afronta "a llevant ab la Muralla, a mitgdia ab lo C^r a Ponent ab lo C^r que va a la Iglesia y a Tre^{na} ab lo Pou del Glas"⁶. Tenint present que aquesta finca afronta a l'est amb la muralla i a l'oest amb el carrer que va a l'església, i que es tracta d'un edifici de la vila destinat a *cavallerisses*, no pot ser altre que el conegut tradicionalment com a *quartel* (nom, per cert, encara conservat en la toponímia popular per referir-se a aquest cantó de l'actual passeig de l'Església). El llibre del cadastre de 1716 ens confirma, doncs, que el pou estava situat al nord del quartel, justament on hi ha el cercle en el plànol de Joblot.

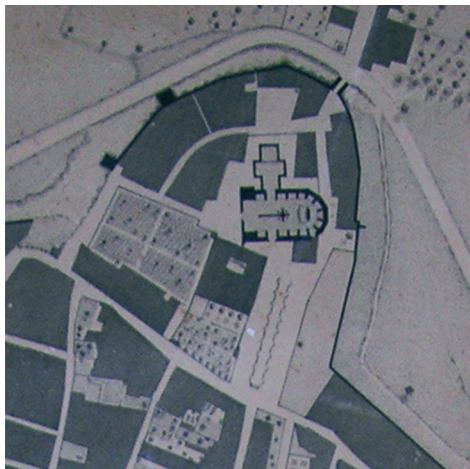
La Celler a en el plànol de Joblot (1709), on es veu el cercle que podria indicar el pou del glaç.
(Reconnaissance de la place forte de Torruella de Mongri. Ministère de la Défense. SHAT 1VM108. Article 14. Espagne. Carton núm. 1)

El cadastre ens ofereix més informació al recollir entre els “Emoluments y Demes Rendas que te la Universitat de la Vila de Torruella de Mongri”, “un pou” del “propi del dit Comu” que “acostuma donar de fruis annualment 118ll”⁷. Amb pràctica seguretat es tracta del pou del glaç, perquè a un altre cadastre, el de 1757, figura “un Pozo de Yelo del Comun que se sacan de Arrendamiento todos los años Doscientas y once Libras y quatro sueldos”⁸. És a dir, que el pou del glaç era de propietat exclusiva de la vila, que l’arrendava per obtenir de la seva explotació uns beneficis anuals.

Fins quan estigué actiu el pou i quan deixà d’existir? Entre els treballs de reparació de la muralla de la vila, el 1821, consta l’efectuat per Martí Pagés “del tros muralla devant lo pou del glas”⁹, cosa que ens indica que en aquesta data encara es conservava el pou, en ús o no. El cert és que a les respostes universals que a l’Arxiu es consideren de l’any 1830, l’Ajuntament ja no es refereix al pou de glaç en diverses preguntes sobre els seus *propis* o *arbitris*, tot i que sí que apareix citat en una nota solta amb les afrontacions d’“una casa enteramente dirruida que en otro tiempo servia de cuartel”, que toca amb un “terreno publico, en que esta construido un pozo de nieve propio del [afegit: mismo] Comun”¹⁰. No sembla, doncs, que continués en ús, però sí, en canvi, que l’edificació subsistia. Un plànol de Torroella que hem trobat a una col·lecció particular¹¹, i que està pendent de datació tot i que es pot considerar en principi de la segona meitat del segle XIX, encara dibuixa el pou, cosa que ens informa que degué de desaparèixer després de 1850. Tenint present que al plànol de Quintana¹² el pou no hi figura, considerem que al 1887 l’edificació ja no existia. És a dir, no existia la volta de tancament

del pou, perquè, com hem apuntat anteriorment, una construcció d'aquestes característiques té la major part del seu volum sota terra.

Detall del plànol de Josep Quintana i Serra, 1888 (foto C. Bitrián - M. Campos)

Com que a més dels textos i dels dibuixos antics disposem d'una realitat que podem percebre i experimentar, ens haurem de fixar en el que hi ha avui en aquest espai, entre el passeig de l'Església i la plaça de la Muralla. I resulta que, protegit per una tanca vegetal, trobem, al bell mig d'un espai buit a l'esquena de l'edifici del magatzem que substituï el *quartel*, la boca d'un gran pou abandonat del qual no es pot apreciar res més en l'estat actual.

Com dèiem al començament, textos, representacions gràfiques i realitat material, tractats conjuntament, ens donen pistes molt interessants per entendre l'espai de la nostra vida quotidiana i reconèixer-lo. Els estudis han de tenir també conseqüències pràctiques i, en aquest cas, demanem que, en qualsevol obra que es faci entre el passeig de l'Església i la plaça de la Muralla, s'actui amb cura, per tal de conservar unes restes (no solament el pou, sinó el desguàs i les canalitzacions associades) que ens informen de la memòria d'un espai que avui habitem de manera diferent. Ara sabem que el pou del glaç de Torroella de Montgrí, construït a finals del segle XVII, abandonat segurament a la primera dècada del segle XIX i destruït a la segona, es trobava entre el passeig de l'Església i la plaça de la Muralla, i nosaltres creiem que es correspon amb el pou que es conserva al mig del solar entre aquests espais, per bé que calen estudis arqueològics que confirmin o rebutgin aquesta hipòtesi.

Possible ubicació
del pou del glaç
(foto C. Bitrián -
M. Campos)

Notes:

¹ BITRIÁN Varea, Carlos; CAMPOS Piera, Maria. *Estudi de la forma urbana de Torroella de Montgrí*. Dipositat al Centre de Documentació del Museu de la Mediterrània, a Can Quintana, 2011.

² BITRIÁN Varea, Carlos; CAMPOS Piera, Maria. "Estudi de la forma urbana de Torroella de Montgrí". A: *VII Beques de recerca Joan Torró i Cabratosa*. Museu de la Mediterrània, Parc Natural del Montgrí, les Illes Medes i el Baix Ter. 2012, Torroella de Montgrí.

³ Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí (AMTM) 1/0313. 3.1.2.1. Serveis; Proveïments; Aigües; Pou del glaç, font i sífó. *Establiment del pou del glaç*. 1686.

⁴ AMTM 1/0313. 3.1.2.1. Serveis; Proveïments; Aigües; Pou del glaç, font i sífó. *Llicència per fer el desguàs del pou del glaç*. 1689.

⁵ Service Historique de l'Armée de Terre (SHAT), Ministère de la Défense, 1vm108. Article 14, Espagne. Carton núm. 1. *Reconnaissance de la place forte de Torruella de Mongri*. Joblot. 1709.

⁶ AMTM 1/0219. 2.4.1.2. Hisenda; Fiscalitat; Talls, repartiments i cadastre; *Llibre del cadastre*. 1716.

⁷Ibidem.

⁸ AMTM 1/0219. 2.4.1.2. Hisenda; Fiscalitat; Talls, repartiments i cadastre; *Llibre del cadastre*. 1757.

⁹ AMTM 1/0394. 4.4.1. Obres i Urbanisme; Immobles municipals; Escoles i altres immobles, 1885-1950. *Jornals pagats per arranjaments a la muralla*. 1821.

¹⁰ AMTM, 1/0030. 14.1.1. Administració General; Secretaria; Estadístiques generals, estudis i informes i expedients de secretari; Estadístiques i interrogatoris, 1716-1960. *Carpeta 1830*, 1830.

¹¹ Aquest plànol està pendent, en el moment de l'entrega d'aquest article, d'un examen detallat.

¹² El plànol de Quintana i Serra, datat en 1887, es conserva actualment a Casa Pastors, a Torroella de Montgrí. Allí és on l'hem pogut consultar.